

10-sinf

MAVZU: JAMIYATDA INSON HUQUQLARINING O‘RNI

Reja:

1. Jamiyat, shaxs va inson huquqlari tushunchalari
2. Inson va jamiyat manfaatlarining uyg‘unligi
3. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – inson huquqlarining kafolati
4. Shaxsning huquqiy maqomi (statusi)
5. Teng huquqlilik. Gender tengligi
6. Zo‘ravonlikning oldini olish

Jamiyat, shaxs va inson huquqlari tushunchalari

Jamiyat — bir hududda yashovchi, o‘zaro munosabatda bo‘luvchi va umumiy qoidalar asosida hayot kechiruvchi kishilar majmuidir. Jamiyat odamlarning hamkorligi, o‘zaro yordami va umumiy manfaatlarini asosida shakllanadi.

Shaxs — jamiyat a‘zosi bo‘lib, o‘z fikri, qarashlari va mas‘uliyatiga ega bo‘lgan insondir. Har bir inson jamiyatda yashar ekan, nafaqat huquqlarga, balki muayyan majburiyatlarga ham ega bo‘ladi.

Inson huquqlari — har bir insonga tug‘ilganidan boshlab tegishli bo‘lgan hamda uning erkin va munosib hayot kechirishini ta‘minlaydigan asosiy huquq va erkinliklardir. Bu huquqlar insonning sha‘ni va qadr-qimmatini himoya qilib, uning jamiyatdagi o‘rnini belgilaydi.

Jamiyatda inson huquqlarining hurmat qilinishi adolatli va barqaror ijtimoiy muhitni yaratishga xizmat qiladi.

Inson va jamiyat manfaatlarining uyg‘unligi

Har bir inson o‘z manfaatlariga ega. Shu bilan birga, jamiyatning ham umumiy manfaatlarini mavjud. Jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun shaxs va jamiyat manfaatlarini o‘zaro uyg‘un bo‘lishi muhimdir.

Agar har bir inson faqat o‘z manfaatini ko‘zlab, jamiyat qoidalariga rioya qilmasa, bu tartibsizlik va nizolarga olib kelishi mumkin. Aksincha, agar jamiyat inson huquqlarini inobatga olmasa, shaxs erkinligi cheklanishi ehtimoli bor.

Shu bois demokratik jamiyatlarda shaxs va jamiyat manfaatlarini o‘rtasida muvozanat saqlanadi. Bu muvozanat qonunlar, huquqiy me‘yorlar hamda ijtimoiy qoidalar orqali ta‘minlanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – inson huquqlarining kafolati

Har bir davlatda inson huquq va erkinliklarini himoya qiladigan asosiy hujjat mavjud. O‘zbekiston Respublikasida bunday hujjat **O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi** hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi davlatning asosiy qonuni bo‘lib, inson huquq va erkinliklarini himoya qilishning eng muhim huquqiy kafolati hisoblanadi. Unda inson hayoti, erkinligi, sha‘ni va qadr-qimmatini oliy qadriyat sifatida belgilangan.

Konstitutsiya fuqarolarning asosiy huquqlarini kafolatlaydi. Jumladan, har bir inson yashash, ta‘lim olish, mehnat qilish, mulkka egalik qilish, tibbiy yordam olish, erkin fikr bildirish hamda sud orqali o‘z huquqlarini himoya qilish huquqiga ega.

Konstitutsiyaning muhim jihati shundaki, barcha fuqarolar qonun oldida teng hisoblanadi. Hech kim millati, tili, dini, jinsi, ijtimoiy kelib chiqishi yoki boshqa belgilariga ko‘ra kamsitilishi mumkin emas. Davlat organlari va mansabdor shaxslar fuqarolarning huquqlarini hurmat qilishi va ularni qonun asosida himoya qilishi shart.

Agar fuqaroning huquqlari buzilsa, u sudga, prokuraturaga yoki boshqa vakolatli davlat organlariga murojaat qilishi mumkin. Huquqlarni noqonuniy cheklash, mansab vakolatini suiiste‘mol qilish yoki fuqarolarga nisbatan adolatsiz munosabatda bo‘lish qonunchilikka muvofiq javobgarlikka sabab bo‘ladi.

Shu sababli Konstitutsiya nafaqat huquqlarni belgilaydi, balki ularning amalda himoya qilinishini ham kafolatlaydi. U jamiyatda qonun ustuvorligi, adolat, tenglik va inson qadr-qimmatini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Shaxsning huquqiy maqomi (statusi)

Shaxsning huquqiy maqomi — bu insonning jamiyat va davlatdagi huquqiy holatini belgilovchi huquq, erkinlik va majburiyatlar yig‘indisidir. Ya‘ni, har bir insonning qanday huquqlarga ega ekanligi, qanday majburiyatlarni bajarishi hamda qonun oldidagi javobgarligi uning huquqiy maqomini tashkil etadi.

Shaxsning huquqiy maqomi avvalo asosiy huquq va erkinliklardan iborat bo‘ladi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga ko‘ra, har bir fuqaro yashash, ta‘lim olish, mehnat qilish, dam olish, tibbiy yordam olish, erkin fikr bildirish, mulkka egalik qilish va sud orqali himoyalaniş huquqiga ega. Ushbu huquqlar davlat tomonidan kafolatlanadi va qonun bilan himoya qilinadi.

Huquqiy maqomning muhim qismi — fuqarolik majburiyatlaridir. Har bir fuqaro qonunlarga rioya qilishi, boshqa insonlarning huquq va erkinliklarini hurmat qilishi, tabiatni asrashi, soliqlarni to‘lashi va jamiyat oldidagi burchlarini bajarishi shart. Huquq va majburiyatlar o‘zaro bog‘liq bo‘lib, inson faqat o‘z majburiyatlariga amal qilgan holdagina huquqlaridan to‘liq foydalanishi mumkin.

Shaxsning huquqiy maqomiga qonun oldidagi javobgarlik ham kiradi. Agar fuqaro qonunni buzsa, u ma‘muriy, fuqarolik yoki jinoiy javobgarlikka tortilishi mumkin. Hech kim qonundan ustun emas va barcha fuqarolar qonun oldida teng hisoblanadi.

Davlat himoyasi ham huquqiy maqomning muhim tarkibiy qismidir. Davlat fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qiladi, ularning xavfsizligini ta‘minlaydi hamda huquqlari buzilgan hollarda sud va boshqa vakolatli organlar orqali tiklanishiga yordam beradi.

Masalan, fuqaro bepul umumiy ta‘lim olish, mehnat qilish va sog‘liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish huquqiga ega. Shu bilan birga, u qonunlarga amal qilishi, boshqalarning huquqlarini hurmat qilishi va jamiyat tartib-qoidalariga rioya qilishi kerak.

Shaxsning huquqiy maqomi insonning jamiyatdagi o'rnini belgilab beradi hamda uning huquq va majburiyatlarini qonuniy asosda mustahkamlaydi.

Teng huquqlilik va gender tengligi

Teng huquqlilik — bu jamiyatdagi barcha insonlarning millati, jinsi, tili, dini, irqi, ijtimoiy kelib chiqishi yoki boshqa belgilaridan qat'i nazar, qonun oldida teng bo'lishidir. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga ko'ra, barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega hamda qonun bilan teng himoya qilinadi. Hech kimga asossiz imtiyoz berilishi yoki kamsitilishiga yo'l qo'yilmaydi.

Teng huquqlilik tamoyili insonlarning ta'lim olish, mehnat qilish, tibbiy xizmatdan foydalanish, sud orqali himoyalaniish va davlat boshqaruvida ishtirok etish kabi huquqlarini teng ravishda ta'minlashga xizmat qiladi. Bu tamoyil jamiyatda adolat va qonun ustuvorligini mustahkamlaydi.

Gender tengligi esa erkaklar va ayollar uchun teng huquq va imkoniyatlarning mavjudligini anglatadi. Ya'ni ayollar ham, erkaklar ham ta'lim olish, kasb tanlash, mehnat qilish, rahbarlik lavozimlarida faoliyat yuritish, siyosiy va ijtimoiy hayotda ishtirok etish huquqiga ega bo'lishi kerak.

Gender tengligi jamiyatning muhim demokratik tamoyillaridan biri hisoblanadi. Chunki ayollar va erkaklar uchun teng imkoniyatlar yaratilishi jamiyatning barqaror rivojlanishiga, oilalar farovonligiga va iqtisodiy taraqqiyotga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu sababli davlat gender tengligini ta'minlash, ayollar va erkaklarning huquq va manfaatlarini himoya qilish hamda kamsitish holatlarining oldini olish bo'yicha zarur choralarini amalga oshiradi.

Zo'ravonlikning oldini olish

Zo'ravonlik — bu bir insonning boshqa bir insonga jismoniy, ruhiy yoki iqtisodiy zarar yetkazish bilan bog'liq harakatidir. Zo'ravonlik inson huquqlarini poymol qiladi va jamiyatda nosog'lom muhitni yuzaga keltiradi.

Zo'ravonlik turli shakllarda namoyon bo'lishi mumkin:

- jismoniy zo'ravonlik;
- ruhiy yoki psixologik tazyiq;
- tahdid yoki majburlash;
- iqtisodiy tazyiq.
- jinsiy zo'ravonlik, shilqimlik

Zo'ravonlikning oldini olish uchun quyidagi choralar muhim hisoblanadi:

- inson huquqlariga hurmat bilan yondashish;
- jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish;
- zo'ravonlikning har qanday ko'rinishiga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish;
- zarur hollarda huquqni muhofaza qiluvchi organlarga murojaat etish.

Zo‘ravonlikdan xoli jamiyatda insonlar o‘zlarini xavfsiz his qiladi va bunday jamiyat barqaror rivojlanadi.

KEYS-SAVOLLAR

1-keys. Jamiyat, shaxs va inson huquqlari

Vaziyat tavsifi:

Shahardagi yirik savdo markazlaridan birida yoshlar ijtimoiy tadbir tashkil etishdi. Tadbir davomida ishtirokchilarga o‘z fikrini erkin ifoda etish imkoniyati yaratilishi ko‘zda tutilgan edi.

Biroq tadbir tashkilotchilaridan biri ayrim ishtirokchilarning so‘zini bo‘lib, faqat o‘ziga ma’qul kelgan fikrlarigina tinglashga ruxsat berdi. Natijada ba’zi yoshlar o‘z fikrini ochiq ayta olmadi va muhokamada qatnashishdan bosh tortdi.

Bu holat tadbirning asosiy maqsadiga putur yetkazib, ishtirokchilar o‘rtasida norozilik keltirib chiqardi.

Savollar:

1. Mazkur vaziyatda shaxs va jamiyat o‘rtasidagi munosabat qanday tarzda buzildi?
2. Inson huquqlari deganda nimani tushunasiz va bu yerda qaysi huquq poymol etildi?
3. Nima uchun jamiyatda har bir shaxsning fikri qadrli?
4. Agar so‘z erkinligi cheklansa, jamiyatda qanday muhit yuzaga keladi?
5. Ushbu holatni adolatsizlik deb baholash mumkinmi? Nima uchun?

2-keys. Shaxs va jamiyat manfaatlarining uyg‘unligi

Vaziyat tavsifi:

Shahardagi turar joy massivida bir guruh yoshlar kechasi baland ovozda musiqa tinglab, hordiq chiqarishdi. Ular o‘z xatti-harakatlarini “o‘z vaqtimizni xohlagancha o‘tkazyapmiz, bu bizning huquqimiz” deya izohlashdi.

Biroq shu hududda istiqomat qiluvchi boshqa fuqarolar, ayniqsa keksalar va kichik yoshdagi bolalari bor oilalar bu shovqindan bezovtalandi.

Savollar:

1. Bu vaziyatda shaxsiy va jamoat manfaatlari qanday to‘qnash kelmoqda?
2. O‘z huquqidan foydalanish boshqalarga zarar yetkazishi mumkinmi?
3. Nega manfaatlar uyg‘unligi muhim?
4. Bu holatda qaysi tomonning huquqi ustun turishi kerak?
5. Agar bunday holatlar davom etsa, qanday ijtimoiy muammolar kelib chiqadi?
6. Eng to‘g‘ri yechim qanday bo‘lishi kerak edi?

3-keys. Konstitutsiya – inson huquqlarining kafolati

Vaziyat:

Shahardagi bir guruh yoshlar yo‘lining yomon holati fuqarolar xavfsizligiga tahdid solayotganini ko‘rib, ushbu muammo yuzasidan tegishli davlat organiga jamoaviy murojaat yubordi. Murojaatda yo‘ldagi nosozliklar transport harakati va piyodalar xavfsizligiga salbiy ta’sir ko‘rsatayotgani bayon qilindi.

Dastlab murojaatga yetarli e’tibor berilmadi. Shundan so‘ng yoshlar qonuniy tartibda takroran murojaat yuborib, yuqori turuvchi davlat organlariga ham murojaat qildi. Natijada muammo vakolatli organlar tomonidan o‘rganilib, yo‘l ta’mirlandi va xavfsizlik bilan bog‘liq muammo bartaraf etildi.

Mazkur holat fuqarolarning murojaat qilish huquqi amalda qanday ishlashini ko‘rsatadi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va “Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida”gi Qonunga ko‘ra, har bir fuqaro davlat organlariga ariza, shikoyat yoki taklif bilan murojaat qilish huquqiga ega.

Savollar:

1. Bu vaziyatda Konstitutsiya qanday rol o‘ynadi?
2. Nega murojaat qilish muhim?
3. Agar fuqarolar bu huquqdan foydalanmasa, nima bo‘ladi?
4. Davlat organlarining javobgarligi nimada ko‘rinadi?
5. Bu holat huquqlar kafolatlanganini isbotlaydimi? Nima uchun?

4-keys. Shaxsning huquqiy maqomi

Vaziyat

Bir o‘quvchi jamoat joyida sodir etilgan qoidabuzarlik bilan bog‘liq holatda gumon qilindi. U voqea joyida bo‘lgan, biroq qoidabuzarlikni aynan uning o‘zi sodir etganligi hali isbotlanmagan edi.

Shunga qaramay, ayrim insonlar uni darhol ayblay boshladi, ijtimoiy tarmoqlarda esa unga nisbatan turli salbiy fikrlar va asossiz ayblovlar tarqatildi. Bu esa o‘quvchining sha’ni, qadr-qimmatini va ruhiy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatdi.

Keyinchalik vakolatli organlar tomonidan o‘tkazilgan tekshiruv natijasida o‘quvchining ushbu qoidabuzarlikka aloqasi yo‘qligi aniqlanib, uning aybsizligi isbotlandi.

Mazkur holat aybsizlik prezumpsiyasi tamoyilining muhimligini ko‘rsatadi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga ko‘ra, shaxsning aybi qonunda belgilangan tartibda isbotlanmaguncha, u aybdor hisoblanmaydi. Hech kim sud qarorisiz jinoyatchi yoki qoidabuzar deb e’lon qilinishi mumkin emas.

Savollar:

1. Mazkur vaziyatda shaxsning huquqiy maqomi qanday buzilgan?

2. Nima uchun shaxs sud qarorisiz aybdor deb e'lon qilinmasligi kerak?
3. Insonning sha'ni va qadr-qimmatini qanday himoya qilinadi?
4. Agar bunday holatlar ko'paysa, jamiyatda qanday muammolar kelib chiqadi?
5. Huquqiy davlatda bu kabi vaziyat qanday hal etilishi lozim?

5-keys. Teng huquqlilik va gender tengligi

Vaziyat tavsifi

Maktabda o'quvchilar o'rtasida sport musobaqasi tashkil etildi. Biroq tashkilotchilar ayrim qizlarning musobaqada ishtirok etishiga ruxsat bermay, "bu sport turi faqat o'g'il bolalarga mos" degan fikrni bildirdi.

Natijada qizlar o'z qobiliyati, iste'dodi va sportdagi imkoniyatlarini namoyon etish huquqidan mahrum bo'ldi. Bu esa teng huquqlilik va gender tengligi tamoyillariga zid hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga ko'ra, erkaklar va ayollar teng huquqlarga ega. Har bir inson jinsi, millati yoki boshqa belgilaridan qat'i nazar, ta'lim olish, sport bilan shug'ullanish va jamiyat hayotida ishtirok etish huquqiga ega.

Gender tengligi jamiyatda barcha uchun teng imkoniyat yaratishni anglatadi. Qizlar va o'g'il bolalarga nisbatan bir xil munosabatda bo'lish, ularning qobiliyatini qo'llab-quvvatlash va kamsitishga yo'l qo'ymaslik muhim hisoblanadi.

Savollar

1. Bu vaziyatda teng huquqlilik tamoyili qanday buzilgan?
2. Gender tengligi nimani anglatadi?
3. Nima uchun imkoniyatlar jinsga qarab cheklanmasligi kerak?
4. Bu holat o'quvchilarning rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatadi?
5. Agar bunday yondashuv davom etsa, jamiyatda qanday tengsizliklar yuzaga keladi?
6. To'g'ri yondashuv qanday bo'lishi kerak edi?

6-keys. Zo'ravonlikning oldini olish

Vaziyat tavsifi:

Maktabga yangi kelgan o'quvchi ayrim sinfdoshlari tomonidan muntazam ravishda masxara qilina boshladi. Unga nisbatan turli mazaxli gaplar aytiladi, bosim o'tkazildi va asta-sekin bu holat ruhiy zo'ravonlikka aylandi.

Atrofdagi o'quvchilar va ayrim kattalar vaziyatni kuzatib turgan bo'lsa-da, ko'pchilik bunga aralashmadi. Natijada jabrlanuvchi o'zini yolg'iz va himoyasiz his qila boshladi, ruhiy tushkunlikka tushib, hatto maktabga borishni ham istamay qo'ydi.

Mazkur holat inson qadr-qimmatini, teng huquqlilik va bolalarning himoya qilinish huquqlari bilan bog'liq muhim masaladir. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga ko'ra, har bir insonning

sha'ni va qadr-qimmatini daxlsizdir. Hech kimni kamsitish, haqorat qilish yoki unga nisbatan zo'ravonlik qilish mumkin emas.

Savollar:

1. Bu vaziyatda zo'ravonlik qaysi shaklda namoyon bo'lmoqda?
2. Nega bunday holatlarning o'z vaqtida oldi olinishi kerak?
3. Atrofdagilarning befarqligini qanday baholash mumkin?
4. Zo'ravonlik inson huquqlariga qay darajada zarar yetkazadi?
5. Agar bu holat davom etsa, qanday oqibatlarga olib kelishi mumkin?
6. Zo'ravonlikning oldini olish uchun qanday choralar ko'rish lozim?